904:739.5”652”(497.11)
72(497.11 Ниш)

Сала за аудијенцију Константинове виле у Медијани**

*Гордана Д. Милошевић**

Универзитет у Београду,
Архитектонски факултет

* gordana.architect@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног и војног карактера у римским провинцијама на тлу Србије* (бр. 177007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Апстракт: *Константинова вила у Медијани део је резиденцијалног комплекса, који у својој организацији обухвата више објеката различитог карактера, намене и конструкције. Образовању царског комплекса претходи формирање предграђа крајем III или почетком IV века, са мањим газдинствима (villa rusticae) изразито економског карактера. Реорганизацијом у првим деценијама IV века увођењем јавних и административних функција, канцеларија државних службеника (officium), радионица и магацина за чување робе мења се статус насеља и оно постаје саставни део царског домена (patritonium). Другом великом реконструкцијом око 330. године у архитектури је јасно наглашена просторна организација, подређена церемонији у функцији царевог поштовања и обожавања (adoratio). Вила са перистилом је централни део архитектуре Константиновог резиденцијалног комплекса, а сала за аудијенцију (consistorium) представља завршни моменат царевог тријумфа (adventus). У раду се расправља о архитектури, декорацији и конструкцији монументалне просторије са апсидом у северном централном делу грађевине. Биће анализоване две фазе градње и могућности њиховог изгледа и реконструкције изведене на основу вишегодишњих археолошких истраживања и сачуваних материјалних остатака, као и тумачење порекла овог дела грађевине.*

Кључне речи: *Медијана (Наисус), резиденција, Константинова вила, царски домен (patrimonium), тријумф (adventus), сала за аудијенцију (consistorium)*

Abstract: *Constantine’s Villa at Mediana is a part of the residential complex which within its scope includes several buildings of different characters, purpose and structure. The creation of the imperial complex was preceded by the setting of a suburb at the end of the 3rd or the beginning of the 4th century, with small holdings (villa rusticae) of distinctly economic character. With the reorganisation in the first decades of the 4th century by introducing public and administrative functions, civil servant offices (officium), workshops and warehouses for storing goods, the status of the settlement changed and it became an integral part of the imperial domain (patrimonium). The second large reconstruction conducted around 330 clearly emphasised in the architecture the spatial organisation which was subjected to the ceremony that served the function of revering and adoring the emperor (adoratio). The villa with peristyle is the central part of the architecture of Constantine’s residential complex, while the audience hall (consistorium) represents the final moment of the Emperor’s triumph (adventus). The paper discusses the architecture, decoration and structure of the monumental room with an apse in the north central part of the building. The paper will analyse two construction phases and the options regarding their appearance and reconstruction made on the basis of numerous years of archaeological surveying and preserved material remains, as well as the interpretation of the origin of this part of the building.*

Key words: *Mediana (Naissus), residence, Constantine’s villa, imperial domain (patrimonium), triumph (adventus), audience hall (consistorium)*

УВОД

Античко насеље у Медијани представља јединствен градитељски комплекс на траси римског пута (*via publica*) према Сердици и Константинопољу. Образовано је на три римске миље источно од античког Ниша (*Naissus*), на лесној заравни у подножју Влашког врда, на северу омеђаном током Нишаве, данас у широј градској зони. Интересовање за тумачење локалитета започето је скромним истраживањима Феликса Каница 1864. године, а затим настављено у периоду између два светска рата (1932–1938), уз учешће археолога аматера окупљених око Музејског друштва Моравске бановине и Историјско-етнографског музеја у Нишу.[1] Сондажна рекогносцирања Археолошког института 1961. године утрла су пут будућим археолошким систематским истраживањима, која се организују и данас. На налазишту је утврђена граница простирања насеља, више објеката из различитог градитељских периода и њихов међусобни однос.[2] Укупна површина на којој су потврђени археолошки слојеви и грађевине обухвата простор од око 80 ha.

[1] Каниц 1985: 167–168; Oršić Slavetić 1934: 305–310; Bratanić 1938: 199–204.

[2] Петровић 1994: 22–54; Vasić 2005: 167–176; Milošević 2011: 174; Милошевић, Васић, Гавриловић 2013: 7–26; Васић, Милошевић, Гавриловић 2014.

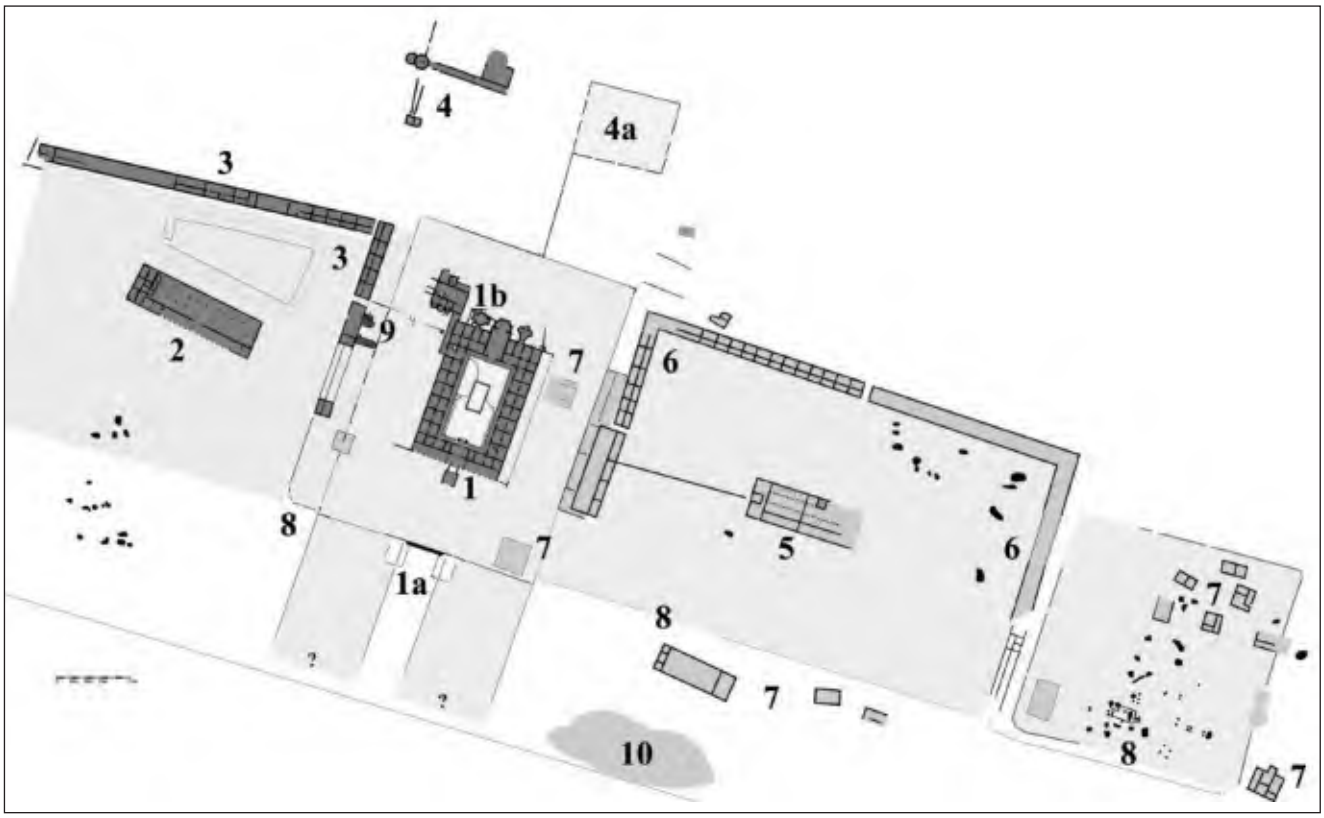

1. Медијана, ситуациони план:
1) резиденцијални комплекс; 1а) античка капија; 1b) терме; 2) хореум 1; 3) западне војничке бараке; 4–4а) вила са октогоном и двориште (мањеж за коње)?; 5) хореум 2 (према геофизичким истраживањима); 6) источне бараке (према геофизичким истраживањима); 7) остали објекти (према геофизичким истраживањима); 8) оградни зид (према геофизичким истраживањима); 9) ранохришћанске цркве; 10) некропола (према Г. Милошевић 2013: 120, сл. 52).

1. Mediana, general layout:
1) residential complex; 1a) antique gate; 1b) thermae; 2) horreum 1; 3) west military barracks; 4–4a) villa with octogon and a courtyard (a horse manège)?; 5) horreum 2 (according to geophysical studies); 6) east barracks (according to geophysical studies); 7) other buildings (according to geophysical studies); 8) fence wall (according to geophysical studies); 9) Early Christian churches; 10) Necropolis (according to G. Milošević 2013: 120. fig. 52)

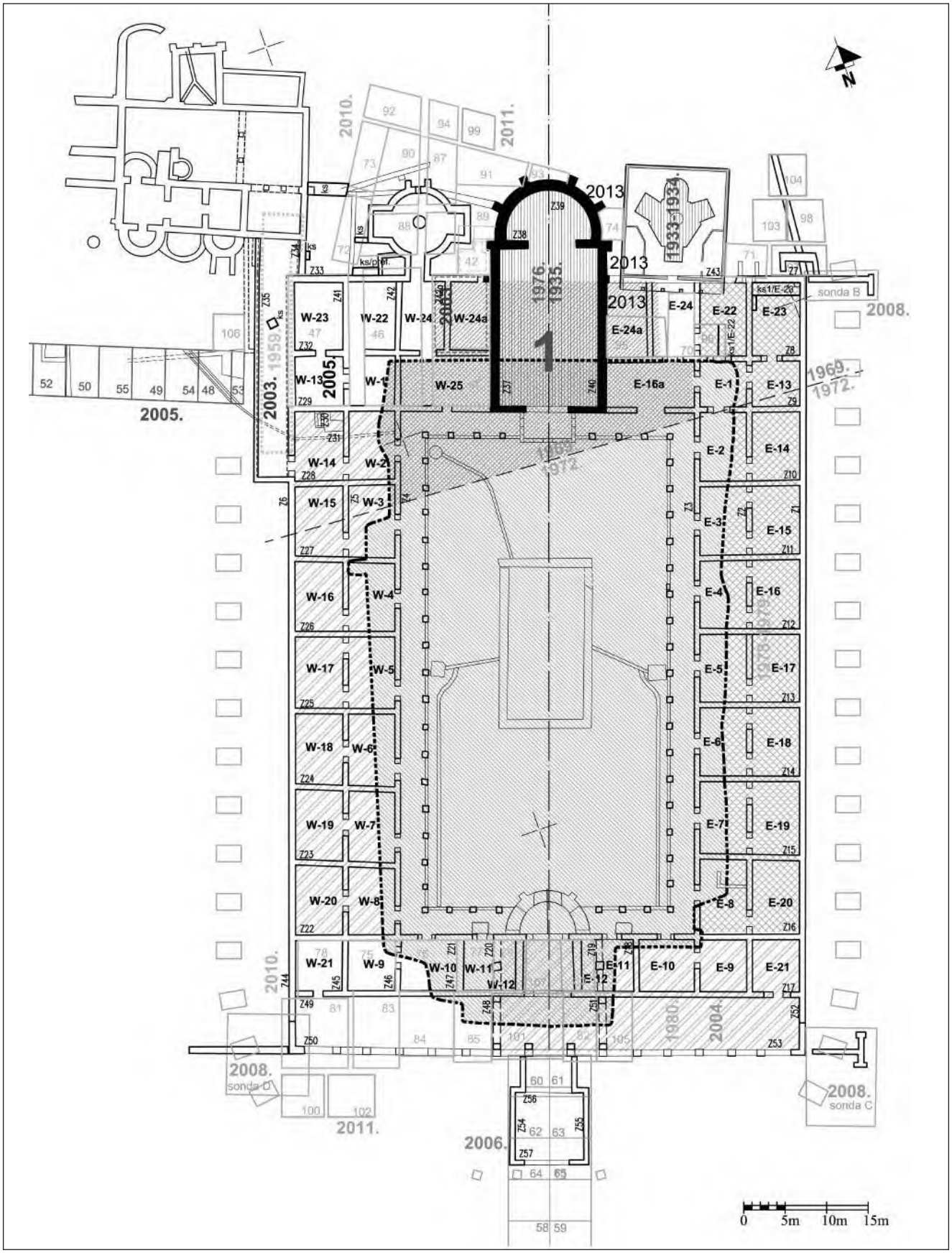

2. Медијана, Константинова вила са перистилом, план укупних археолошких истраживања; 1) сала за аудијенцију, Г. Милошевић

2. Mediana, Constantine's villa with peristyle, plan of the overall archaeological surveys; 1) audience hall, G. Milošević

Северни део локалитета (40 ha) археолошки је детаљније истраживан и пружа више података за општу и појединачну архитектонску анализу испитаних објеката (сл. 1). Издвојене су три градитељске фазе.[3]

Истражени објекти потврђују постојање објеката приватног, јавног, економског и сакралног карктера, као и две велике реконструкције, којима је радикално промењен изглед и намена насеља. Укупан архитектонски програм, плански размерен и конципиран, подређен је пространој грађевини издужене основе, површине око 600 m^2, у средишњем делу насеља, и усклађен са њом. На њеном северном делу, у оси улаза налази се велика сала са полукружним – апсидалним завршетком, ојачаним пиластрима, и она представља окосницу архитектонске анализе у овом раду.

Велика сала је истраживана више пута и готово увек парцијално, па је због тога веома компликовано утврдити хронологију грађења, као и начин конструисања појединих делова (сл. 2).[4] Прва позната археолошка истраживања сале спровео је 1935. године Рудолф Братинић, професор Женске гимназије у Нишу.[5] Из сумарног описа уочава се да је том приликом установио једну просторију поплочану опекама и у њеној непосредној близини простор са хипокаустом. На северном делу ископа били су видни остаци префурнијума, а у средишњем делу, у четвороугаоном пољу констатован је мозаик са геометријским мотивима (сл. 3а). На основу приложеног цртежа може се реконструисати да је истражени простор био површине 45 m^2. Ископ је документован и теренским цртежом В. Ходановића, на коме је приказан део мозаика који се састоји од широке траке, на којој су приказани мрежа повезаних шестоугаоника и ромбова, и од дела, по свој прилици квадратног поља, на коме се уочавају троуглови и ромбови. Између ова два мотива препознаје се мотив у виду меандра (сл. 3б).[6]

[3] Прва, крај III – прве деценије IV века, друга, око 330 – до готских упада 378. године, и трећа, после 383 – до провале Хуна 441. године, Vasić 2005: 169.

[4] Поједини конзерваторски радови претходили су систематском истраживању просторије.

[5] У немогућности да настави истраживања свог претходника започета 1933. године и услед ограниченог располо-живог простора, Братанић је отворио нови ископ „источно од сеоског пута“, Братинић 1938: 199, 200, сл. 1. У раду је више пажње посвећено истраживањима суседног простора централног распореда са мозаиком, над којим је 1936. године изграђена музејска зграда.

[6] Цртеж оригинала налази се у Народном музеју у Нишу. Објављен у Петровић 1994: 26, сл. 7.

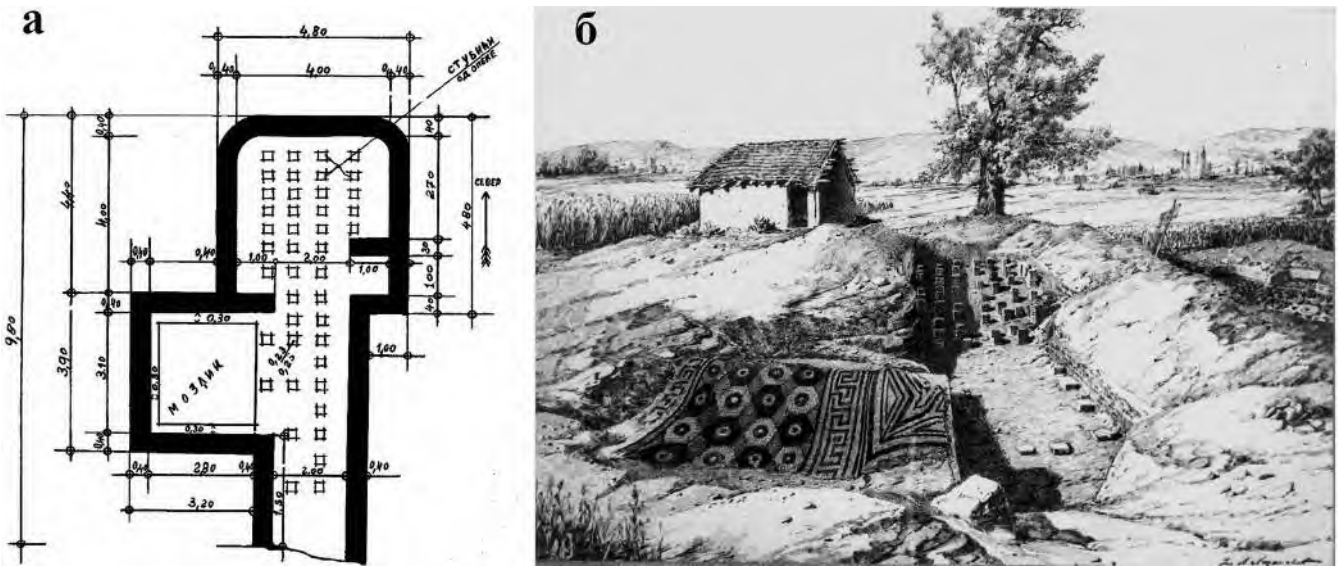

3. Медијана истраживања 1935. године: а) ископ источно од „сеоског пута“, Братанић 1938: 200, сл. 1; б) цртеж В. Ходановича, Народни музеј у Нишу

3. Mediana surveys in 1935: a) excavation east of the "village road," Bratanić 1938: 200, fig. 1; b) drawing by V. Hodanovich, National Museum in Niš

4. Медијана 1969. године, истраживања јужног дела и подијума сале за аудијенцију, Документација Археолошког института у Београду

4. Mediana 1969, surveying of the south part and the podium of the audience hall, Documentation of the Institute of Archaeology in Belgrade

5. Медијана, истраживања 1976. године, северни део сале за аудијенцију (просторија 15), поглед са југозапада, Документација Археолошког института

5. Mediana, 1976 surveys, north part of the audience hall (room 15), view from the south-west, Documentation of the Institute of Archaeology

После више од три деценије, 1969. године, Археолошки институт и Народни музеј у Нишу наставили су испитивања већег обима у непосредној околини музејске зграде. Истражени су делови трема и северних просторија (сл. 4).[7] Радови су прекинути јер је било неопходно да се заштите откривени мозаици. Током радова 1976. године утврђен је габарит просторије, постојање и других делова мозаика, што је условило њена систематска испитивања (сл. 5, 6).[8] У 2003. години отворена је сонда на спољном северозападном делу, на месту где је делимично било видно реконструисано ложиште префурнијума.[9] Ископ је проширен на читав северозападни део виле са перистилом и у потпуности испитан 2010. године.[10] За потребе пројекта презентације и израде заштитне конструкције над вилом са перистилом 2013. године систематски је истражен североисточни део, између сале за аудијенцију и музејске зграде, као и простор поплочања непосредно испред (сл. 2).[11] На основу укупних истраживања може се утврдити степен очуваности архитектуре, технике градње, подна и делимично зидна декорација сале са апсидом.

АНАЛИЗА АРХИТЕКТУРЕ – ТЕХНИКЕ ГРАДЊЕ, ПОДНА И ЗИДНА ДЕКОРАЦИЈА

Сала за аудијенцију је пространа просторија, апсидално завршена на северу, унутрашњих димензија 12,00 x 26,30 m (до темена апсиде). Обимни зидови просторије неједнаких су дебљина (источни и западни 1,00 m, јужни 0,80 m, зид апсиде 1,20 m). Зидови су били повађени до нивелете темељног проширења (198,72) и само на појединим деловима незнатно сачувани до 0,50 m (сл. 6). Прелаз из правоугаоног у полукружни простор наглашен је испустима на истоку и западу, дебљине 0,90 m и дужине 1,50 m. На спољним странама ови се испусти продужавају у виду два контрафора, величине 1,60 x 1,25 m (западна) и 1,80 x 1,35 m (источна). Зид апсиде ојачан је са спољне стране са четири контрафоре (1,04 x 0,91 m). Улаз у салу за аудијенцију налазио се на јужном зиду, али није позната његова величина.

Током истраживања евидентирани су већи делови сачуваног мозаичког пода *in situ* у јужном и средишњем делу, као и делимично уз зид апсиде на истоку и западу (сл. 6). Мозаички под (0,045 m) био је постављен преко старијег пода од заглачаног малтера (0,06–0,08 m) од креча, ситног шљунка и туцане опеке. Супструкција пода (0,20 m) била је од облутака, уломака опеке и мањих комада ломљеног камена. У источном делу апсиде супструкцију пода чини слој фрагментованих опека и тегула, косо ређаних, и облутака, заливених малтером са примесама туцане опеке. На појединим деловима оштећења у поду поправљена су и попуњена малтером различитог квалитета и структуре, који садржи и млевену опеку.[12] Остале површине у просторији биле су у потпуности девастиране и затрпане шутом дебљине од 0,60 до 0,80 m.

[7] Испред музејске зграде је отворен најпре ископ, дужине 43,00 m и ширине 5,00 m, а затим проширен на око 600 m^2, уп. Zotović, Petrović 1969: 185; Дневник археолошких ископавања за 1969. годину, Документација Археолошког института у Београду.

[8] Претпостављено је „... да се ради о централној сали палате, која је на истоку била повезана са нимфеумом и термама на западу...“. Обележена је као просторија 15. Утврђено је постојање просторија на источној и западној страни, али ови простори нису истраживани. Дневник археолошких ископавања за 1976. годину, Документација Археолошког института у Београду. По завршеним радовима извршена је конзервација зидова и мозаика (1975–1977. године) и презентација мозаика *in situ*. Конзерваторске радове извео је Милорад Медић, а конзервацију зидова архитекта Дивница Пешић.

[9] Префурнијум се не помиње у Дневнику ископавања за 1976. годину и вероватно да је откривен приликом конзерваторских радова.

[10] Дневник археолошких истраживања за 2003. и 2010. годину, Документација Археолошког института у Београду.

[11] Дневник археолошких истраживања за 2013. годину, Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу. Овом приликом се захваљујем археологу мр Александру Алексићу, саветнику конзерватору Завода на уступљеној грађи са археолошких истраживања.

[12] У апсиди је фино заглачани малтерни премаз од кречног малтера био искуцан и припремљен како би се повезао са мозаичком подлогом.

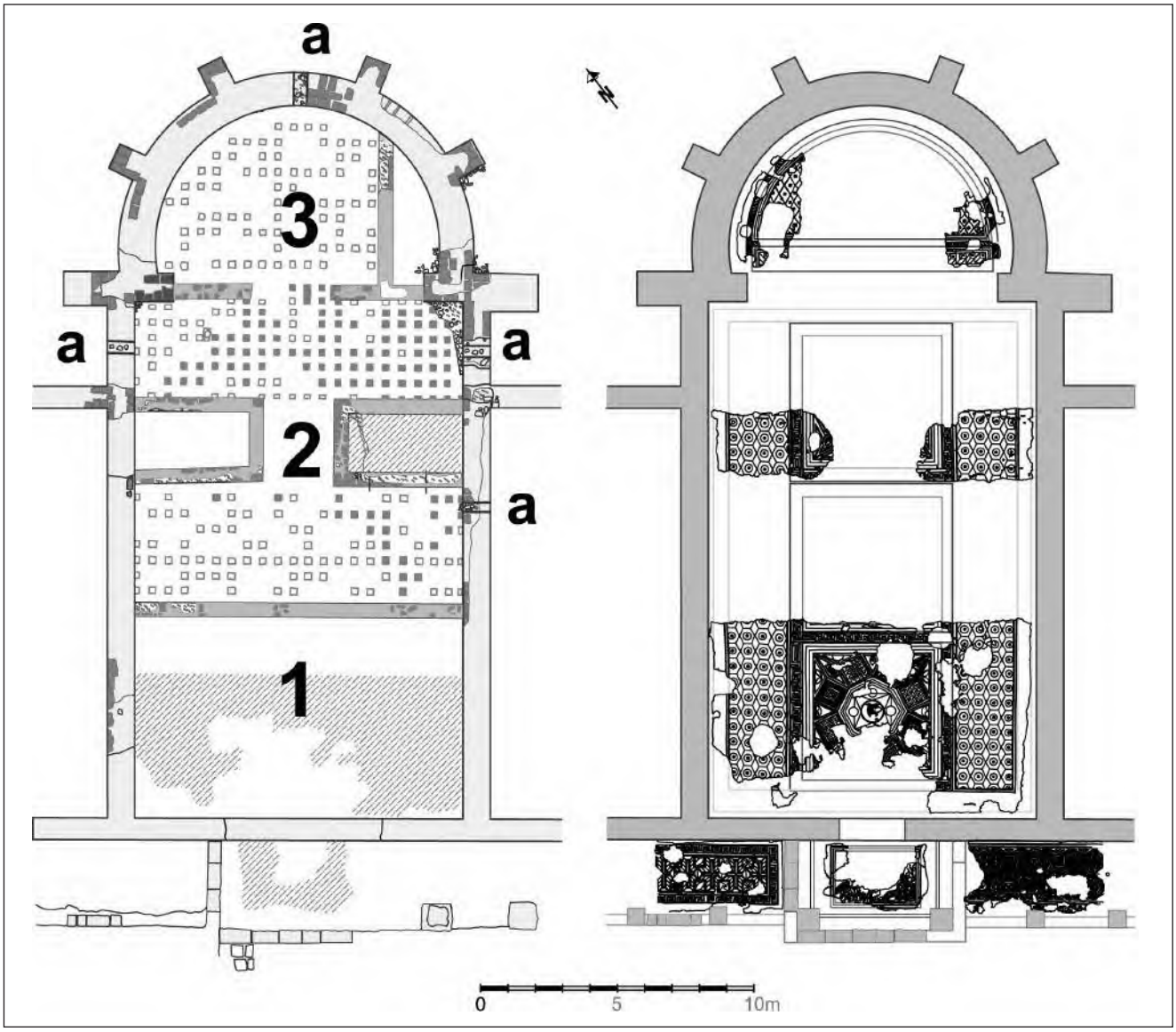

6. *Медијана, сала за удијенцију, истраживања 1976. године. Лево: ниво са хипокаустима (простори 1–3 и положај префурнијума а); Десно: распоред сачуваних и конзервираних мозаика и претпостављена реконструкција мозаичких поља и улаза у салу за заудијенцију, Г. Милошевић, према Документацији Археолошког института у Београду и Завода за заштиту споменика културе у Нишу*

6. Mediana, audience hall, 1976 surveys. Left: level with hypocausts (rooms 1–3 and the position of the praefurnium a); Right: distribution of preserved and conserved mosaics and the presumed reconstruction of the mosaic fields and the entrance into the audience hall, G. Milošević, according to the Documentation of the Institute of Archaeology in Belgrade and the Institute for the Protection of Monuments of Culture in Niš

Археолошка истраживања просторије пружила су највише података о начину и техникама градње, посебно у организацији система подног грејања. У организацији система за грејање уочава се смењивање стубића хипокауста и зиданих конструкција и преградних зидова, дебљине око 0,50 m, који представљају ослонац пода и лимитирају делове који нису били у систему хипокауста и нису грејани. Њихова је функција била усмеравање топлог ваздуха, тј. организовање редукованог система подног грејања. Евидентирани су у јужном, средишњем и источном делу апсиде. Ради лакшег разумевања истражени простор испод пода анализираћемо као три целине, различито организоване и конструкционо решене (сл. 6).

Јужни простор (1) захвата површину (90 m^2) омеђену јужним зидом и деловима источног и западног зида просторије, а са северне стране преградним зидом правца исток-запад (сл. 6). Зид, висине 0,75 m, грађен је од камена, облутака и делова опеке у белом кречном малтеру и омалтерисан жућкастим заглачаним малтером. Преко круне зида прелази малтерни под просторије. Темељ преградног зида (0,15–0,20 m) био је положен на низ пирамидално постављених тесаних камених блоква, висине 0,15–0,20 m, који су теменом укопани у слој здравице.

Средишњи простор (2) обухвата површину од 132 m^2 (сл. 5, 6). На целој откривеној површини видни су трагови прекопавања засути шутом дебљине 0,80 m. На северном и јужном делу овог простора истражен је хипокаустни систем. Стубићи хипокауста сачувани су неједнако и највећим делом повађени.[13] На основу сачуваних отисака и сачуваних опека (0,24 x 0,24 x 0,06 m) утврђено је да се налазе на међусобном растојању између 0,32 и 0,35 m. Под хипокауста је малтерна подница, постављена на подлогу црвенкасте песковите здравице. У средишњем делу простора две површине, источна (4,70 x 3,10 m) и западна (4,70 x 3,20 m) нису обухваћене подним грејањем. Удаљене су 4,30 m од преградног зида простора 1. Источна конструкција омеђена је са три зида, на северу, западу и југу, и прислоњена на источни зид просторије. Зидови, висине 0,53-0,62 m, изведени су од притесаног камена у кречном малтеру са додатком шљунка. Углови су зидани опеком.[14] Спољно лице зидова је омалтерисано и дерсовано. Горњи, либажни слој зидова је од целих опека (0,43 x 0,28 x 0,05 m) и делова опека мамата (0,53 x 0,07 m), слаганих по дужини. Малтерни под прелази преко круна зидова у читавој њиховој дебљини.[15] Западна конструкција прислоњена је на западни зид просторије. Зидови, висине 0,60 m, изведени су на исти начин као и код источне конструкције. Запажа се да су унутрашњост конструкција и простора 1 запуњени чврсто набијеном жућкастом земљом преко претходно постављене поднице од жуте компактне земље са премазом од белог кречног малтера, понегде са примесама туцане опеке.

Апсидални простор (3) заузима површину око 56 m^2 (сл. 5, 6). Стубићи хипокауста у западном и средишњем делу апсиде очувани су делимично или као отисак у малтеру, истих димензија и конструкције и на истом међусобном размаку као и у средишњем простору 2. У нивоу пода хипокауста у наставку рамена апсиде, на истоку и западу, изграђена су два преградна зида на међусобном растојању 2,85 m. Западни зид (2,85 x 0,84 x 0,55 m) прислоњен је на западно раме апсиде. Грађен је од пристесаног камена везаног кречним малтером и дерсован је. У горњем делу је зидан опеком.[16] Источни преградни зид апсиде (3,20 x 0,94 x 0,53 m) девастиран је на месту спајања са источним раменом апсиде. Западни део, у дужини од 1,20 m, зидан је опекама и малтерним спојницама приближно исте дебљине (0,055–0,06 m). Источни сачувани део зида је од притесаног камена у кречном малтеру. У пролазу између преградних зидова очувана су три стубића хипокауста у низу, у правцу исток-запад.[17] У источном делу апсиде откривен је преградни зид правца југсевер (5,65 x 0,94 x 0,50 m). Северним крајем је

[13] Највећа висина очуваних стубића износи пет редова опеке (0,40–0,53 m), са малтерним спојницама, које садрже примесе шљунка.

[14] У Дневнику стоји напомена да је под који носи источна конструкција остао сачуван *in situ.*

[15] Делови малтерног пода који належу на зидове конструкције боље су очувани, док је под на средини улегнут.

[16] Сачувана су два реда опека, дебљине 0,055–0,06 m.

[17] Очувано је седам опека укупне висине 0,75 m. Испред средњег стубића, према југу, прислоњена су још два, очуване висине 0,42 m, и у горњем делу повезана правоугаоном опеком, димензија 0,44 x 0,28 x 0,06 m.

прислоњен на зид апсиде, а на јужном делу је у превезу и конструкционо везан са источним преградним зидом апсиде (сл. 5). Западно лице зида грађено је солидно и дерсовано, у доњем делу (0,50 m) ломљеним каменом, а у горњем делу опеком.[18] Малтерни под прелази преко сачуваних делова зида. Овако формиран простор (3а) запуњен је слојем тамније жућкасте земље на сличан начин као у простору 1 и код конструкција у простору 2.

Утврђено је постојање четири префурнијума. Распоређени су у темену апсиде, два на источном и један на западном зиду просторије (сл. 6).[19] У темену апсиде на нивоу доњег пода хипокауста откривен је зидани канал, ширине 0,45 m, у пуној дебљини зида. Дно канала било је поплочано облуцима и заливено малтером. Степен очуваности и остали услови налаза нису познати. Други канал је археолошки евидентиран на удаљености од 3,35 m северно од преградног зида простора 1, у непосредној близини источне подне конструкције. Канал је очуван у пуној дебљини источног зида.[20] Дно канала поплочано је облуцима и заливено малтером и у односу на под просторије источно од сале за аудијенцију укопано за око 0,25–0,30 m.[21]

Приликом археолошких истраживања 2003, 2010. и 2013. године на западном и источном зиду сале за аудијенцију и између контрафора и северних зидова бочних просторија, утврђена је нивелета канала (1987,72) два префурнијма.[22] Испред западног префурнијума откривени су трагови укопаних дрвених дирека који су носили двосливни кров и штитили ложиште.[23]

Јужно од улаза истражена је супструкција (5,50 x 3,20–3,25 m) од опека и ломљеног камена, заливена дебљим слојем кречног малтера, која формира подијум на коме се налазио мозаички под. Нивелета подијума нижа је од пода просторије за око 0,14–0,15 m. На западној (2,60 m) и јужној страни (4,25 m) подијума нађени су квадери различитих дужина, који образују рам ширине 0,45–0,50 m и висине 0,12 m, и који је за 0,14 m нижи од пода супструкције подијума.[24]

ХРОНОЛОГИЈА ГРАЂЕЊА И МОГУЋИ ИЗГЛЕД САЛЕ ЗА АУДИЈЕНЦИЈУ

Степен очуваности зидова и подова отежава јасно издвајање градитељских фаза и оне се само фрагментарно могу препознати. Извесно је да је простор између обимних зидова просторије трасиран у широком ископу на нивелети темељних проширења (198,71). Затим је извршено темељење обимних зидова просторије и контрафора до дубине 1,0–1,20 m и изградња система за грејање. Код појединих углова, на нивоу темељног проширења, са спољне и унутрашње стране зидова и код контрафора извршено је ојачање мањим површинама облутака, заливених кречним малтером. Према сачуваним траговима могло би се претпоставити да су контрафоре и зид апсиде у целости зидани опекама, почев од нивоа темељног проширења, док су источни,

[18] Висина зидања опеком износи 0,45 m. Први либажни слој чине фрагменти опеке и тегуле, а затим три слоја опеке (0,54 x 0,06 m) и малтерних спојница (0,05–0,06 m). Темељ зида (0,25–0,35 m) укопан је у слој здравице.

[19] Два су археолошки истражена, а два током конзерваторских радова.

[20] Према евиденцији из Дневника археолошких истраживања за 1976. годину, зидови канала били су очувани на јужној страни у висини 0,42 m. За зидање су коришћене целе опеке (0,40 x 0,28 x 0,04 m) и фрагменти, Документација Археолошког института. Канал је конзервисан и приликом археолошких ископавања 2013. године поново отворен и делимично истраживан, Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

[21] Канал је конзервисан и приликом археолошких ископавања 2013. године поново отворен и делимично истраживан, Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

[22] Сонда 42, Дневник археолошких истраживања за 2003. годину, Документација Археолошког института; Сонда 120, Дневник археолошких истраживања за 2013. годину, Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу. Префурнијуми су у целости конзервирани и реконструисани 1977. године. Димензије западног префурнијума износе 0,40 x 0,47 m, а источног 0,50 x 0,50 m.

23 Сонда 42, Дневник археолошких истраживања за 2003. годину, Документација Археолошког института.

[24] Испод првог реда квадера откривен је још један нижи ред, тако да укупна висина квадера износи око 0,25 m. Дневник Археолошких истраживања за 1969. годину, Документација Археолошког института у Београду.

западни и јужни зид просторије грађени у алтернацији камена и опеке (*opus mixtum*).[25]

Археолошки и архитектонски контекст указује на то да су обимни зидови просторије и ојачања у виду контрафора, као и зидови бичних просторија на истоку и западу, зидани једновремено и да припадају истој градитељској фази. Укупни систем грејања (хипокаустни стубићи, конструкције, преградни зидови и четири канала за ложење) такође се могу определити као јединствен архитектонски концепт, замишљен и изведен истовремено са зидовима просторије (прва градитељска фаза). Супструкција пода и малтерни под који прелази преко хипокауста, круна преградних зидова и зидних конструкција изведени су на исти начин и истом техником градње, па се закључује да припадају истој, првој градитељској фази.[26]

Другој градитељској фази или, исправније, реконструкцији просторије припада постављање мозаичког пода и вероватно украшавање зидова мермерним оплатним плочама и фреско-декорацијом. У овој реконструкцији дошло је и до мањих промена у систему грејања. Изградњом две мање слободно постављене грађевине,[27] источно и западно од апсиде био је онемогућен слободан приступ ложиштима у овим деловима просторије, па су она по својој прилици била ван употребе. Ложиште у темену апсиде и канал на источном зиду (према суседној просторији) вероватно су и даље били у функцији.

Архитектонски склоп просторије са апсидом доминира не само као централни део северног крила грађевине већ и у приказу укупне архитектуре. Својим габаритом просторија продире кроз пуну дубину северног крила и излази из равни северног зида за више од 11 m, што је незнатно мање од њене ширине (12 m). Шест контрафора на северном слободном крају појачавају утисак монументалности и прихватају монументалну полукалоту, полупречника око 6,00 m. Испод зупчасто обрађеног кровног венца контрафори су завршени косо. Над правоугаоним делом је двосливни кров. У унутрашњости, на прелазу из правоугаоног у полукружни простор, тријумфални лук, распона 9,00 m, ослања се на пиластре обликоване у горњим зонама мермерним полукапителима. У правоугаоном делу таваница је по својој прилици била равна са спуштеним плафоном. Застакљени прозори били су у горњим зонама просторије и у апсидалном делу. Њихов положај био је лимитиран кровним равнима бочних просторија. На слободним крајевима источног и западног зида могли су бити постављени и у два реда по висини. Прозори на апсиди били су распоређени између контрафора, у једном или два реда (сл. 7).

Општи изглед просторије успостављен у првој градитељској фази задржан је током читавог IV века. Нађени делови мермерне пластике, фреске и мозаик указују на висок степен украшавања просторије, који се повезује са другом градитељском фазом, када је према укусу новог власника већи део виле реконструисан, а просторија са апсидом добила у потпуности измењен унутрашњи изглед. За декорацију зидова коришћене су мермерне обложне плоче и мермерне траке у комбинацији са фрескама.[28] Може се претпоставити да су вели-

[25] Ова техника је потврђена на сачуваним деловима зидова у северозападним просторијама виле.

[26] Поправке на малтерном поду, према евиденцији са археолошких истраживања указују на то да је просторија на овом нивоу била коришћена извесно време.

[27] Vasić 2006: 69–75; Gavrilović Vitas, Milošević Jevtić, Crnoglavac 2016: 81–102.

[28] Физичке и хемијске анализе фресака из западних просторија виле показале су висок уметнички домет и употребу скупих боја, Васић 2016: 18–19; Лекић 2014: 239–249.

7. Медијана, могући изглед сале за аудијенцију, изглед са севера, Г. Милошевић, 3D модел Г. Јеринкић.

7. Mediana, possible appearance of the audience hall, appearance from the north, G. Milošević, 3D model by G. Jerinkić

ке површине зида у унутрашњости могле бити раздвојене вертикалним представама плиткорељефних пиластера, који се ослањају доњим делом на парапет од обложних плоча, а у горњем делу носе „архитрав“ са мермерним полукапителима.[29] У пољима између били су медаљони фреско-осликани или изведени од танких мермерних плочица и трака. Фреско-осликани плафон и полукалота подражавали су монументалне камене касетиране таванице.

Под просторије био је покривен мозаиком изведеним у техници *opus tessellatum*.[30] По дужој страни уочава се троделна подела (сл. 6). Источно и западно су широке траке, у којима се налази мрежа повезаних шестоугаоника, са уписаним мотивом четворолисне розете и ромбова који се секу. Централни део заузима композиција од три уоквирена квадратна поља. Унутрашња оквирна зона око квадратних поља је у виду свастика меандра. Очувано је већим делом јужно поље и незнатни део средњег.[31] Унутар четворокраке звезде, у кружном медаљону, приказана је глава Медузе, уоквирена праменовима косе, у коју су уплетене змије. На врху главе налазе се раширена крила.[32] Мозаик у апсиди је оштећен и само делимично сачуван уз источни и западни зид са представом мреже дијагонално постављених квадрата и оквирне зоне у виду плетенице.[33]

На улазу у просторију налазио се подијум, као надвишени део трема, са двосливним кровом и троугаоним забатом, који су носили масивни мермерни стубови. Двострука врата, архитравно надвишена и са мермерним довратницима, раздвајала су простор подијума од просторије. На мозаику у подијуму налази се фигурална композиција речног божанства и митолошки приказ Леде и лабуда (Зевса), уоквирена двема паралелним четвороугаоним тракама. На десној страни приказано је речно

[29] На овакву претпоставку указује велики број полукапитела, мермерних обложних и украсних плоча, који су сакупљени током претходних истраживања, али без поузданих података о месту налаза.

[30] За израду мозаика коришћене су камене и стаклене коцкице беле, црне, црвене, сиве, браон, окер и жуте боје, различитих нијанси, Васић 2016: 21, 25–27.

[31] Могло би се претпоставити да је средњи медаљон открио Братанић 1935. године. В. опис на стр. 10 у овом раду.

[32] Детаљнији опис в. у Васић и др. 2015: 25–26.

[33] Очувана висина система за подно грејање (хипокаусти, преградни зидови и зидане конструкције), на који належе под просторије, показује да је апсидални простор могао бити узвишен за око 0,15 cm.

божанство у полулежећем положају, са венцем на глави и крчагом у руци. На десној страни је представа Леде и лабуда у тренутку када се припрема за купање.[34]

Порекло форме и значење

Архитектонски контекст и начин украшавања јасно потврђују да је просторија са апсидом имала посебно место и значење у комплексу у Медијани током дужег временског периода, па се мора тумачити као саставни део целокупне градитељске идеје и намене.

Археолошка и геофизичка истраживања у Медијани потврдила су велике градитељске активности почетком IV века, посебно у средишњем и источном делу комплекса.[35] Планирају се и граде објекти великих размера и површине, смештени у пространа ограђена дворишта. Уводе се нови садржаји који мењају изглед и намену првобитног насеља са мањим газдинствима (*villa rusticae*) изразито економског карактера. Јасно се раздваја административни и стамбени део од економског, у коме се налази хореум, војне бараке, радионице, магацини за чување и организацију занатске и пољопривредне производње (сл. 1).[36]

За потребе организовања контроле, као и занатске и пољопривредне производње, изграђена је монументална грађевина са двориштем, са јасно назначеном симетријом по дужој оси (сл. 8). У северном делу распоређено је више просторија, неједнаке величине, око централне велике сале са апсидом. Ложишта (*praefurnium*) и хипокаустни систем за грејање упућују на дужи боравак и коришћење северног крила објекта, па се може претпоставити да су биле стамбеног или јавностамбеног карактера. Јужни део грађевине је пространо двориште са тремом и низом просторија на истоку, западу и југу. На јужном делу објекта налазио се још један прилазни трем, обликован на исти начин као и у дворишту. Просторије у бочним крилима, истих димензија и организације вероватно су биле намењене администрацији (*officium*), али није искључено да су неке од њих могле имати и неку другу намену. Истом градитељском опусу припадају и терме на северозападном крају објекта.

Монументална грађевина са бројним просторијама различите намене око великог дворишта, са пространом просторијом насупрот улазу, може се уопштено посматрати као објекат централног распореда, организован у архитектонској форми преторијума.[37]

Основна функција преторијума у касној антици је службено седиште, пребивалиште управитеља провинције, који по стилу живота треба да одговара аристократији у Риму.[38] Осим чланова породице, који ту бораве повремено или стално, овај тип објеката може да пружи гостопримство високим достојанственицима и представницима двора. По свом статусу, они се упоређују са резиденцијама и у својој организацији садрже просторије приватне и јавне намене, као што су триклинијум,

[34] Васић 2016: 22–23; Trovabene 2005: 19–30; Trovabene 2006: 127–144; Јеремић 2006: 145–158.

[35] Milošević, Peters, Wendling 2011: 275–284.

[36] Milošević 2011: 167–176; Васић 2013: 99–101.

[37] У бројним примерима из архитектуре слично обликовање простора јавља се као централни мотив у кућама код високих војних достојанственика, у палацијалним комплексима, у војним командним зградама (*principia*) и зградама заповедника логора (*praetorium*), али и у организацији цивилних базилика, уп. Lavin 1962: 1–27; McKay 1998: passim; Ćurčić 1993; 67–90; Lavan 1999: 135–164; Wilson 2011: 55–88; Wulf-Rheidt 2007: 59–79; Wulf-Rheidt 2011: 1–14; Ellis 1988: 556–576.

[38] Куће припадника аристократије и магистрати, према њиховом статусу, треба да садрже велике и простране вестибиле, простране атријуме и перистиле, паркове и вртове, као и библиотеке, пинакотеке и базилике и просторије јавне намене у складу са пословима које они обављају у царству, уп. Витрувије VI. 1. VI.

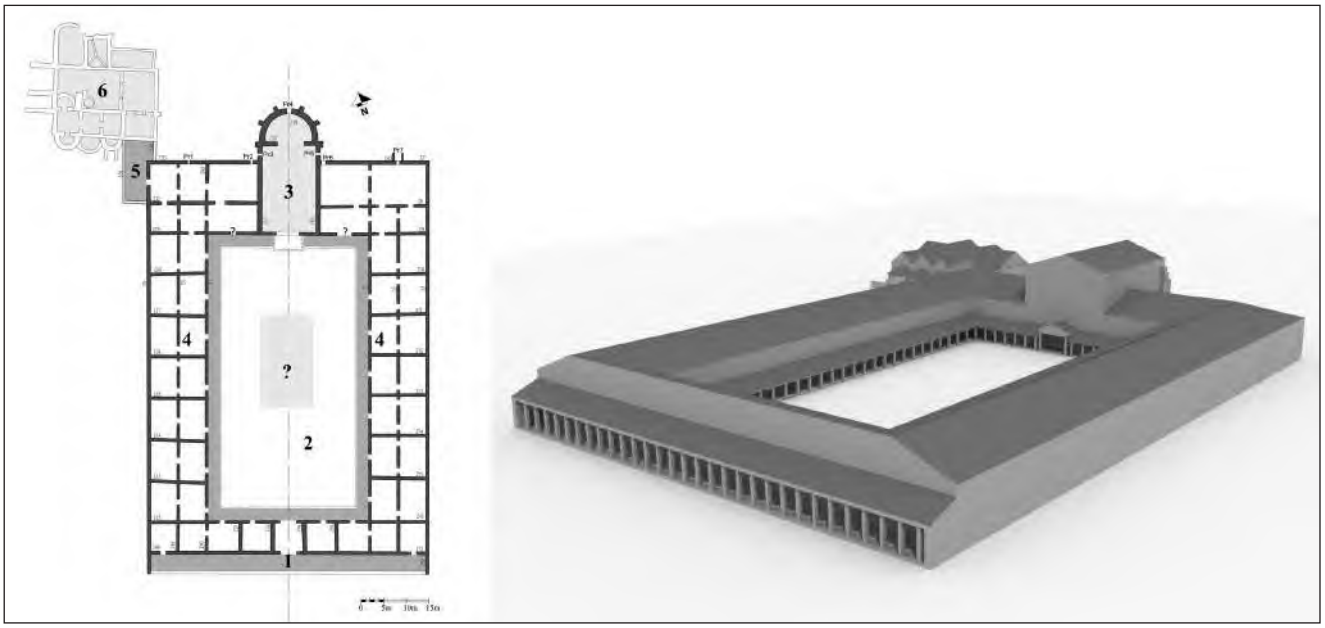

*8. Медијана, грађевина са двориштем и тремом, средиште царског домена (**patrimonium**):1) улаз и јужни трем;2) двориште; 3) сала за пријеме и гозбе; 4) канцеларије (**officium**), 5) ходник према термама; 6) терме, Г. Милошевић, 3D модел Г. Јеринкић*

*8. Mediana, building with a courtyard and a porch, centre of the imperial domain (**patrimonium**): 1) entrance and the south porch; 2) courtyard; 3) hall for receptions and banquets; 4) offices (**officium**), 5) hallway towards the thermae; 6) thermae, G. Milošević, 3D model by G. Jerinkić*

купатило, канцеларије, или чак и штале.[39] То подразумева и присуство робова и организовање свечаности које захтевају смештај и за извођаче и публику. Према својој организацији и архитектури, преторијум садржи канцеларије (*officium*), стациониране било где у склопу провинције, уобичајено за око 100 администратора, намештеника.[40]

Изградњом објеката јавне намене и увођењем адмнистративних функција комплекс у Медијани добија статус царског домена (*patrimonium*), под надзором државе, високих државника или представника двора, и самих царева, па је избор репрезентативне зграде, са великим бројем канцеларија и просторија за краћи или дужи боравак, био логично решење.[41] Сала са апсидом имала је функцију за пријем и организовање гозби.

Друга значајна реконструкција у Медијани започета је око 330. године. Ови се радови доводе у везу с градитељским амбицијама Константина Великог у родном граду. Радови су били обимни.[42] Поред стамбеног и економског значаја, у архитектури се јасно препознају и елементи резиденцијалног карактера. На површини од 4,70 ha реновира се и преобликује постојеће средиште царског домена у вилу са перистилом (сл. 9). На јужном делу грађевине извршена је велика реконструкција јужног трема, проширен улазни део и додат полукружни простор са масивним пилонима. У трему дворишта постављене су колонаде мермерних стубова. Велика сала са апсидом задржава првобитни габарит, а бочне просторије подељене су на више мањих просторија и повезане са два мања објекта централног распореда разуђене основе, са функцијом приватних простора за гозбу.[43] Извршене су и велике измене у обради подних површина постављањем мозаика у просторији са апсидом, као и у мањим објек-

[39] Lavan 2001: 46.

[40] Управитељ је био задужен за све цивилне послове, порез, примену закона, полицију и јавне радове и обично столује у центрима. Исти аутор детаљно анализира резиденције гувернера у касној антици, које у организацији садрже јавне и приватне просторије. У Британији (*Corinium Dubunnorum*), у Германији (*Colonia Agrippinensis*), у Шпанији (*Colonia Patricia Cordoba*), у Панонији (*Aquincum. Gorsium – Villa Amasia*), у Тракији (*Serdica – St. Gorge Compleks*), у Ефесу и др., уп. Lavan 1999: 135–164; Lavan 2001: 46, 50.

[41] Milošević 2011: 167–176; Васић 2013: 99–101; уп. Vasić 2005: 167–176; Petrović 1995: 232–241.

[42] Милошевић 2013: 118–125.

[43] Vasić 2006: 69–75; Gavrilović Vitas, Milošević Jevtić, Crnoglavac 2016: 81–102.

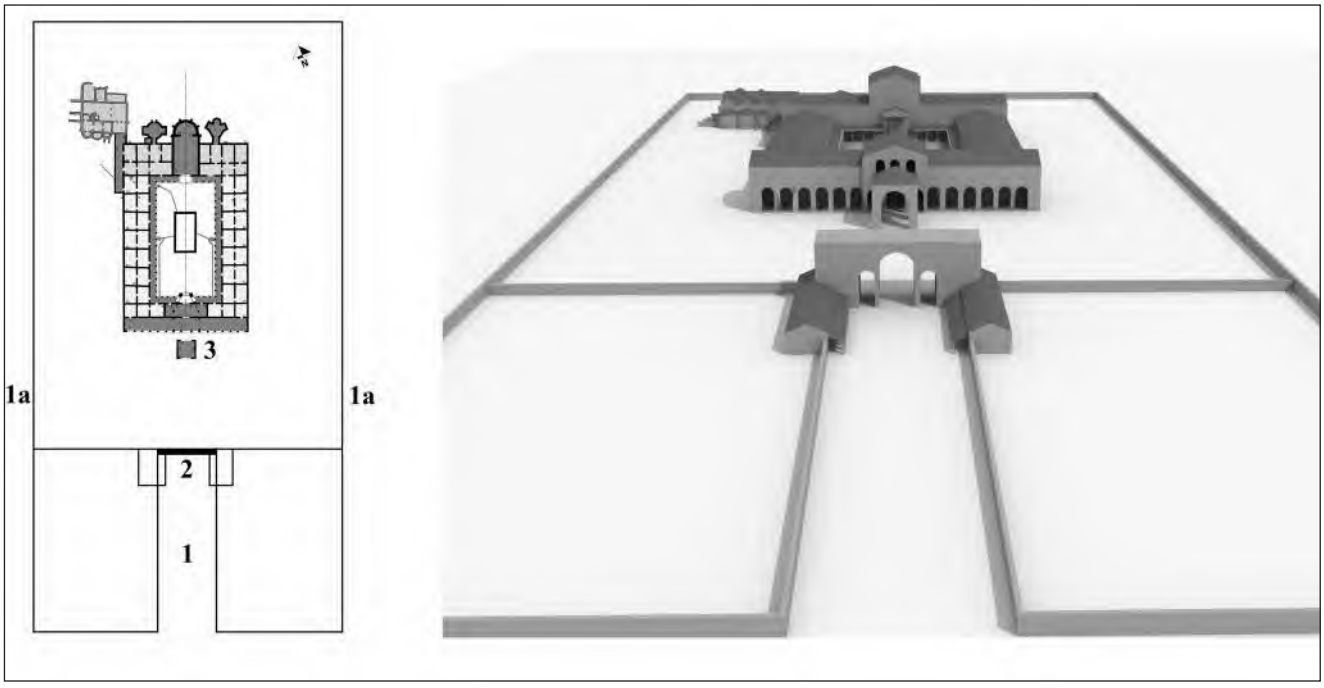

9. Медијана, Конс̄тан̄тинова вила, идеална реконс̄трукција: 1) свечани п̄рилаз; 2) ан̄тичка кап̄ија; 3) вес̄тибул, Г. Милошевић, 3D модел Г. Јеринкић

9. Mediana, Constantine's villa, ideal reconstruction: 1) ceremonial access path; 2) antique gate; 3) vestibule, G. Milošević, 3D model by G. Jerinkić

[44] Васић и др. 2016, са старијом литературом која се односи на тај проблем.

[45] Милошевић 2011: 174.

[46] Wulf-Rheidt 2007: 59–79.

[47] Забележено је подизање и прерадња старих резиденцијалних, јавних и приватних грађевина. Лактанције у делу *О смрти прогонитеља* наводи да је Диоклецијанова „махнита жеља да Никомедију изједначи са Римом" доводила до великих рушења и пресељења становништва, али и до сталног мењања и поновног зидања и разграђивања појединих делова града (Lakt. 7. 8–10), према Bužančić 2011: 7. Осим Никомедије, и други тетрархијски центри добили су нове резиденцијалне грађевине (Милано, Трир, Арл, Сирмијум, Сердика, Солун, Антиохија).

[48] Bužančić 2011: 6.

тима приватног карактера, у перистилу и у ходнику према термама, укупно на површини од око 1.000,00 m². Зидови се осликавају и украшавају мермерним плочама и полукапителима.[44] Дограђују се нове дворишне целине. У оси комплекса поставља се свечани прилаз, ширине 30 m и претпостављене дужине око 90 m, са монументалном капијом на југу. Укупна реконструкција, доградња и декорација са наглашеним елементима у архитектури има резиденцијални карактер, а просторија са апсидом у Медијани представљала је завршни део адвентуса и саставни део репрезентативних просторија на северном делу.[45]

Античка римска архитектура заснована је на одређеним закономерностима, које се уз одређене варијетете понављају у дугом периоду свог трајања. Тако је концепт царских резиденција, успостављен у време Флавијеваца, био примењиван до раносредњовековних палата из времена Каролинга, и на Истоку и на Западу са сличном организацијом и наменом. Једнако се препознају елементи церемонијала и у градској резиденцији на Палатинуму у Риму, као и у Хадријановој резиденцији павиљонски типа у Тиволију.[46] Сматра се, међутим, да је највећи реформатор царског култа и царске церемоније Диоклецијан. То је потврђено у бројним грађевинама у којима је увео новине у организацији градског простора и успоставио методологију у изградњи царских резиденција.[47] Установљавање светости цара његовим доласком на трон поистовећује се са његовим рођењем (*natalis*), а његова појава је објава божанства (*epifanija*). Све у вези са царем постаје божанско, а место боравка постаје *palatium sacrum*.[48] Посебним се уредбама поштује начин поштовања и обожавања (*adoratio*) „новог божанства" и дужности чланова већа, дворских службеника. Уводи се и пољубац царског пурпура и

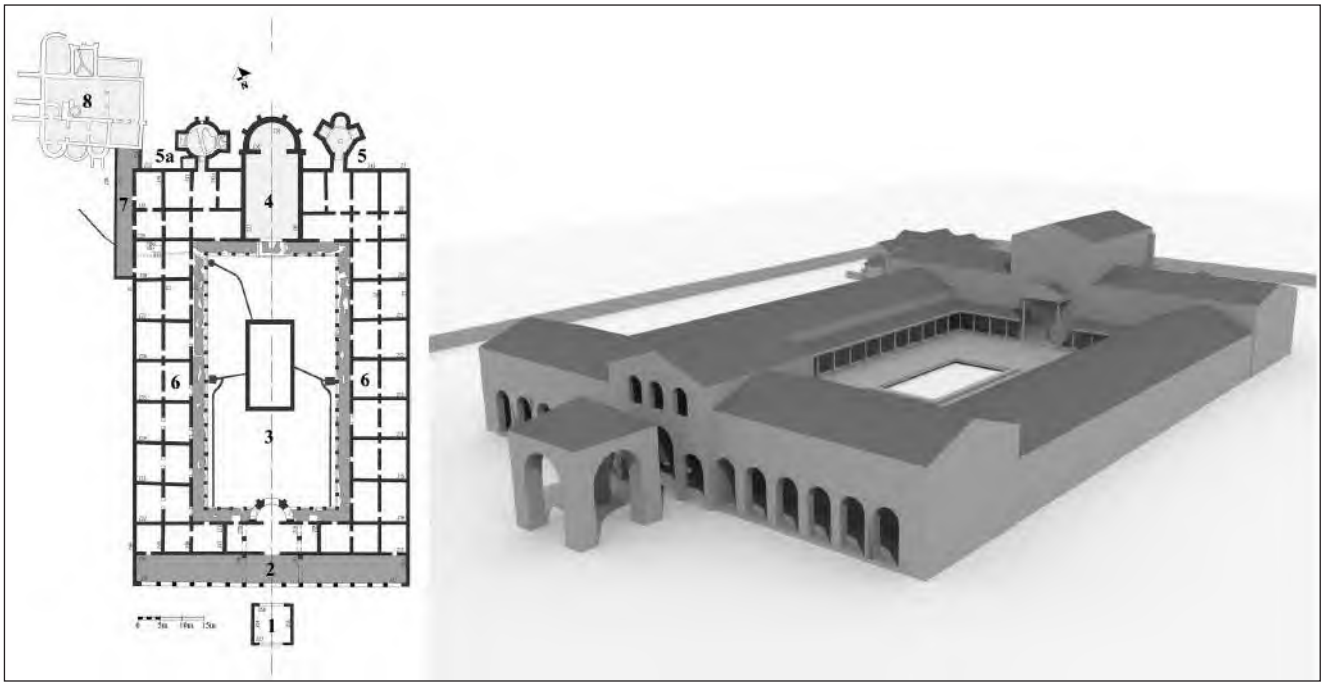

*10. Медијана, Константинова вила: 1) вестибул; 2) јужни трем (**salutatorium**) и улаз са пилонима; 3) перистил; 4) сала за аудијенцију (**consistorium**); 5–5a) банкет сала (**stibadium**); 6) канцеларије (**officium**); 7) ходник према термама, 8) терме, Г. Милошевић, 3D модел Г. Јеринкић*

*10. Mediana, Constantine's villa: 1) vestibule, 2) south porch (**salutatorium**) and entrance with pylons; 3) peristyle; 4) audience Hall (**consistorium**); 5–5a) banquet hall (stibadium); 6) offices (**officium**); 7) hallway towards the thermae; 8) thermae, G. Milošević, 3D model by G. Jerinkić*

[49] Сам чин a*doratio* био је у употреби и пре Диоклецијана у дворани за пријеме, која се називала *consilium principis*, Bužančić 2011: 6. Називи делова царских резиденција који се данас користе *proaulium*, *salutatorium*, *consistorium* и *tricorium* како би се објаснила функција њихових појединих делова потиче из касноантичких и ранохришћанских извора у којима су описане царске грађевине и делови небеске палате, уп. Bužančić 2011: 6–7; Lavin 1962: 1–27.

[50] Слична комуникација уз мање промене препознаје се у Сплиту, Палмири, Никомедији, Антиохији, Пјаца Армерини и у великој палати у Константинопољу, Ćurčić 1993: 67–90.

[51] Просторије *consistorium* и *tricorium* имају исто значење у функцији завршнице церемонијала и обе на неки начин представљају престоне дворане. *Tricorium* је од времена принципата атрибут владарског достојанства, а у касној антици је саставни део царске резиденциј, Bužančić 2011: 6, 30–39. Лаван помиње и друге делове у резиденцији: *zetas hiemales*, *zetas aestivales*, *epicaustorium*, *thermas*, *gymnasia*, *qoquinam colymbos* и *hippodromum*, Lavin 1962: 1–27.

[52] Поповић 2008: 31–43.

[53] Медијана се доводи у везу са сусретом царева Валенса и Валентинијана и поделом војске 365. године у предграђу Наисуса, Петровић 1993: 63; Vasić 2008: 19–20.

приступ одабранима приликом церемоније. Ова се церемонија одвија у просторији *consistorium*.[49]

У архитектури Константинове виле препознаје се прилазни свечани пут и простори за представљање (*salutatorium*) и чекање. Тријумфална поворка је кроз низ пролаза, од капије у изгледу славолука, кроз вестибул и улаз са два пилона, ступала у перистил.[50] Церемонијални прилаз кроз перистил завршавао се у сали за аудијенцију (*consistorium*) и банкет-салу (*trichorum*).[51] Приватност појединих делова на северу постигнута је изградњом два мања стибадијума за гозбе. Постављање скулптуре *Dea Dardaniae*, божанства домовине (*dea patriae*), у близини улаза у перистил имао је пропагадни карактер са јасном поруком о пореклу династије.[52] Просторије у бочним крилима задржавају скромнији изглед и биле су намењене за послове царске канцеларије (*officium*) (сл. 10).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Комплексност грађевина у Медијани у погледу организације, конструкције и украшавања показују више различитих функција приватног, јавног и економског карактера, са јасном назнаком резиденцијалног. Образовање насеља од малих економских газдинстава (*villa rusticae*) до средишта резиденције уско је повезано са Наисусом, у чијем је предграђу и настало.[53]

Археолошка истраживања Наисуса указују на јаку градитељску активност крајем III и почетком IV века.[54] Као важно средиште на раскрсници путева Наисус се у IV веку помиње у извештајима о проласцима, успутним задржавањима и боравцима царева у граду.[55] Иако је пољопривредна производња била основна грана становништва,[56] археолошки налази указују на значајно трговачко и економско средиште са радионицама за производњу војне опреме и радионица за израду предмета од племенитих метала (*officina Naissus*).[57] Ови послови били су под контролом и јурисдикцијом двора и војске и за њихово обављање био је потребан велики простор за рад и боравак. Скученост и пренасељеност античког и утврђеног Наисуса нису били погодни за изградњу монументалних економских зграда, радионица, канцеларија и смештај многобројне војске и пратећих служби. Насупрот томе, већ формирано насеље са газдинствима и великим неизграђеним површинама у близини града имало је све погодности за организовање царског домена (*patrimonium*).

У средишњем делу комплекса у Медијани изграђена је репрезентативна зграда са великим бројем просторија, организованих око пространог дворишта са тремом. Северни део био је јавног и приватног карактера, са великом салом за пријеме и гозбе. Бочне и јужне просторије биле су скромније уређене и коришћене су за административне послове царске канцеларије.

По успостављању монархије, Константин, дворска администрација и бројни градитељи започели су градњу јавних грађевина широм царства.[58] Константинова градитељска делатност у потпуности је пратила и његову победничку идеологију,[59] што се може препознати и у архитектури античког Ниша и Медијане и приказивању династичке моћи суверeног цара. Геометријска и фигурална декорација и репертоар скулптура у Медијани јасно изражава паганski елитизам касне антике, али и истанчан укус новог власника. Различито стилско обликовање архитектонске пластике, преузимање са других грађевина, репертоар скулптура датованих од краја II века, више различитих радионица у изради мозаика, показује брзину градње, али и синкретизам и посебан однос према високим уметничким дометима у архитектури и уметности. Градитељски опус цара Константина потребно је посматрати као реновирање највећих вредности архитектуре и уметности из историје Римског царства. Изградња, реконструкција и реупотреба архитектонских сполија и колекција скулптура била је заснована на најбољим античким традицијама и филозофији у архитектури.[60]

У резиденцијалној архитектури Константин преузима установљени модел организације царских палата и вила са циљем наглашавања архитектуре елементима конструкције и примењене декорације у функцији царског тријумфа – адвентуса. Са највећом пажњом приступило се уређењу сале за аудијенцију (*consitorium*), где је био предвиђен завршни чин обожавања (*adoratio*). У обради зидова и подова нису били занемарени ни простори намењени за банкет (*trichorum*), као ни приватне собе и терме за боравак и уживање. У укупном приказивању архитектуре било је важно приказати суверeност

[54] Велике амбиције у преуређењу и реконструкцији градова и тетрархијских резиденција (Милано, Трир, Арл, Сирмијум, Сердика, Солун, Никомедија и Антиохија) у време Диоклецијана и његових савладара свакако да нису мимоишле ни мање центре у провинцијама, попут Наисуса, уп. Петровић 1993: 57–81; Милошевић 2005: 149–162; Васић 2013: 91–93.

[55] О посетама римских царева Наисусу в. Петровић 1993: 60–62; Vasić 2008: 7–23.

[56] Петровић 1976: 124.

[57] Петровић 1993: 75; Поповић 2013: 169–171; Васић 2013: 93.

[58] У едикту објављеном у Картагини 334. године Константин се обраћа преторијском префекту Феликсу и инсистира на томе да се што више младића у провинцијама научи савладавању вештина градње, а њихови родитељи ослободе државних дажбина, Mekdonald 2007: 51.

[59] Просторна композиција дворског комплекса у Константинопољу превазилазила је обимом и раскошношћу концепт домуса Флавијеваца на Палатинуму.

[60] У савременим научним тумачењима премештање скулптура и делова архитектуре сматра се снажним инси-стирањем Константина да обнови и покаже дубоку везу своје власти са славним делима Римског царства, а посебно из времена Октавијана Августа, уп. Brenk 1987: 103–109; Kinney 1997: 117–148; Kinney 2001: 138–161; Mango 1995: 645–657.

и престиж, али и царско порекло обележавањем места његовог рођења. Постављање скулптуре *Dea Dardaniae*, божанства домовине (*dea patriae*), у близини јужног трема и простора намењеном чекању (*salutatorum*) има посебну поруку и пропагандни карактер, па је тиме још наглашенији идеолошки карактер у архитектури Константинове виле у Медијани.

Литература:

Братинић Р. 1936, *Археолошка истраживања у Брзом Броду*, Старинар XIII, 199–204.

Васић М. 2013, *Градови и царске виле у римским провинцијама на територији садашње Србије*, Константин Велики и Милански едикт 313, Рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије, ур. И. Поповић, Београд, 76–101.

Васић М., Милошевић Г., Гавриловић Н. 2014, *Ископавања Медијане у 2010. и 2011. години*, Старинар LXIV, 231–263.

Васић М. и др. 2016, *Константинова вила на Медијани*, Ниш.

Јеремић Г. 2006, *Мозаици Медијане – нека разматрања*, Ниш и Византија IV, ур. М. Ракоција, Ниш, 145–158.

Каниц Ф. 1985, *Србија, Земља и становништво. Од римског доба до краја XIX века*, књ. 2, Београд.

Лекић Т. и др. 2014, *Конзервација, реставрација, реконструкција и презентација фрагмената зидних слика из римског периода са археолошког налазишта Медијана код Ниша*, Зборник Народног музеја у Нишу 23, 239–249.

Милошевић Г. 2005, *Италијански план Ниша из 1719. године као повод за реконструкцију изгледа средњовековног и античког града*, Ниш и Византија II, ур. М. Ракоција, Ниш, 149–162.

Милошевић Г. 2013, *Архитектура резиденцијалног комплекса на Медијани*, Константин Велики и Милански едикт 313, Рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије, ур. И. Поповић, Београд, 118–125.

Милошевић Г. 2013а, *Грађитељска делатност Константина Великог на Медијани*, Пешчаник: часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке XI–11, 86–95.

Милошевић Г., Васић М., Гавриловић Н. 2013, *Вила са октогоном на Медијани у Нишу*, Саопштења XLV, 7–26.

Оршић Славетић А. 1934, *Археолошка истраживања у Нишу и околини*, Старинар VIII–IX, 305–310.

Петровић П. 1976, *Ниш у античко доба*, Ниш.

Петровић П. 1993, *Naissus – задужбина цара Константина*, Римски царски градови и палате у Србији, ур. Д. Срејовић, Београд, 57–81.

Петровић П. 1994, *Медијана, резиденција римских царева*, Београд–Ниш.

Петровић П. 1996, *Медијана. Античко насеље са вилама*, Старинар XLVII, 295–300.

Поповић И. 2008, *Dea Dardanica из Медијане и сродни споменици из балканских провинција царства*, Ниш и Византија VI, ур. М. Ракоција, Ниш, 31–43.

Поповић И. 2013, *Sirmium и Naissus као центри израде, тезаурисања и дистрибуције предмета од племенитих метала*, Константин Велики и Милански едикт 313, Рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије, ур. И. Поповић, Београд, 162–172.

*

Brenk B. 1987, *Spolia from Constantine to Charlemagne: Aesthetics versus ideology*, Dubarton Oaks Papers 41, 103–109.

Bužančić R. 2011, *Split, Dioklecijanova palača, Kastron Aspalathos i njegov palatium sacrum*, Klesarstvo i graditeljstvo XXII/1–2, 4–39.

Curčić S. 1993, *Late-Antique Palaces: The Meaning of Urban Context*, Ars Orientalis 23, 67–90.

Ellis S. P. 1988, *The End of the Roman House*, American Journal of Archaelogy 92/4, 556–576.

Gavrilović Vitas N., Milošević Jevtić G., Crnoglavac V. 2016, *Stibadium B of Villa with peristyle at Mediana*, Старинар LXVI, 81–102.

Kinney D. 1997, *"Spolia damnatio" and "spolia memoriae"*, Memoirs of American Academy in Rome 42, 117–148.

Kinney D. 2001, *Roman Architectural Spolia*, Proceedings of the American Philosophical Society 145, 138–161.

Lavan L. 1999, *The Residences of Late antique governors: a Gazetteer*, Antique Tardive 7, 135–164.

Lavan L. 2001, *The praetoria of civil governors in late antiquity*, Recent Research in Late Antique Urbanism, ed. L. Lavan, Portsmouth, Rhode Island, 3–56.

Lavin I. 1962, *The House of the Lord: Aspects of the Role of Palace Triclinia in the Architecture of Late Antiquity and the Early Middle Ages*, The Art Bulletin 44/1, 1–27.

Mango C. 1995, *Ancient Spolia in the Great Palace of Constantinople*, Byzantine East, Latin West. Art Historical Studies in Honor of Kurt Weitzmann, Princeton, 645–657.

Mekdonald V. 2007, *Rimski arhitekti*, Arhitekta profesija kroz istoriju, ed. S. Kostof, Beograd, 35–58.

McKay A. G. 1998, *Houses, Villas and Palaces in theRoman World*, Baltimore.

Milošević G. 2011, *A residential complex at Mediana: the architectural perspective*, Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum, Hrsg. G. von Bülow, H. Zabehlicky, 167–176.

Milošević G., Peters D., Wendling H. 2011, *Geophysical Survey at Late Roman Mediana*, Старинар LXI, 275–284.

Petrović P. 1995, *Villa and domus tribuni at Mediana*, The Age of Tetrarchs, ed. D. Srejović, Belgrade, 32–241, fig. 1–5.

Trovabene G. 2005, *Divinità e personificazioni fluviali nei pavimenti musivi tardo antichi: aspetti iconografici e variazionni semantiche*, Ниш и Византија III, ур. М. Ракоција, Ниш, 19–130.

Trovabene G. 2006, *Mosaici pavimentali della villa di Medijana (Niš): analisi e confronti*, Ниш и Византија IV, ур. М. Ракоција, Ниш, 127–144.

Vasić M. 2006, *Stibadium in Romuliana and Mediana*, Felix Romuliana – 50 Years of Archaelogical Exavations, Belgrade, 69–75.

Vasić M. 2008, *Prolasci i boravci rimskih imperatora kroz Niš krajem III i u IV veku*, Naissus I, 7–23.

Vasić M. 2005, *Mediana – domaine impérial ou bien privé?*, Römische Städte und Festungen an der Donau, Akten der regionalen Konferenz, organisiert von A. von Humboldt-Stiftung, Hrsg. M. Mirković, Beograd, 167–176.

Wilson R. J. A. 2011, *The fourth-century villa at Piazza Armerina (Sicily) in its wider imperial context: a review of some aspects of recent research*, Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum, Hrsg. G. von Bülow, H. Zabehlicky, 55–88.

Wulf-Rheidt U. 2007, *Residerien in Roman oder in der provinz? Der kaiserpalast Felix Romuliana im Spiegel der tetrarchischen residenzbaukunst*, Roms erbe auf dem Balkan, Spätantike Kaiservillen und Stadtanlagen in Serbien, Hrsg. U. Brandl, M. Vasić, Mainz am Rhein, 59–79.

Wulf-Rheidt U. 2011, *Die Entwicklung der Residenz der römischen Kaiser auf dem Palatin vom aristokratischen*, Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum, Hrsg. G. von Bülow, H. Zabehlicky, 1–17.

Mekdonald V. L. 2007, *Rimski arhitekti*, Arhitekta. Profesija kroz istoriju, ur. S. Kostof, Beograd, 35–58.

Zotovič Lj., Petrović N. 1969, Medijana, Brzi Brod, Niš – antička carska palata, Arheo-loški pregled 11, 185–186.

AUDIENCE HALL OF CONSTANTINE'S VILLA AT MEDIANA

The antique settlement at Mediana represents a unique architectural complex along the route of a Roman road (*via publica*) in the direction of Serdica and Constantinople. In terms of their organisation, structure and decorations, the complexity of the buildings at Mediana exhibits several different functions of private, public and economic character with a clear emphasis on the residential (Fig. 1). The forming of the settlement from small economic holdings (*villa rusticae*) to the centre of the residence is closely linked to Naissus in the suburb of which it was created in the first place.

In the central part of the settlement there is a spatial building of an elongated form, with the surface area of around 600 m^2. In its north section, at the axis of the entrance, there is a large room with a semi-circular – apsidal ending reinforced with pilasters. The architectural assembly of the room with the apse, as well as the central part of the north wing of the building dominate the presentation of the overall architecture. The architectural context and the manner of decoration clearly confirm that the room with the apse held a special place and had particular significance within the complex at Mediana during a longer period of time.

The archaeological and architectural context suggest that the massive walls of the room and the reinforcement in the shape of counterforts, the walls of the side rooms in the east and west, the substructure and the plastered floor were all done in the same manner and using the same construction technique and therefore it may be concluded that they belong to the first construction phase. The heating system constitutes a unique architectural concept made during the first construction phase (Fig. 2, 5, 6). The general appearance of the room established during the first construction phase was kept throughout the 4th century.

During the first construction phase, with the construction of buildings that had public purpose and the introduction of administrative functions, Mediana acquired the status of an imperial domain (*patrimonium*), under the supervision of the state, high state officials or representatives of the court. The monumental building with numerous rooms of different purposes gathered around a large courtyard, with a spatial room opposite the entrance may be generally observed as a building of a central distribution organised in the architectural form of a praetorium. The function of the hall with the apse was to hold receptions and organise banquets there.

The second construction phase at Mediana which started around the year of 330 has been linked to the architectural ambitions which Constantine the Great had for his native town. In addition to the housing and economic significance, in its architecture it is possible to distinguish clearly the elements of residential character. With the reconstruction of the settlement, the central part is organised as a villa with peristyle. The room with the apse got a completely modified interior appearance. Marble cover slabs and marble ribbons in combination with frescoes were used for the wall decoration. At the entrance into the room, there used to be a podium, as an elevated part of the porch, with open-gable roof and a triangular gable carried by massive marble columns. The double

door, with an architrave above and with marble jambs separated the area of the podium from the room itself.

The floor of the room and the floor of the podium were covered in mosaics done in the *opus tessellatum* technique. Geometrical motifs are predominant. With their quality two figural depictions stand out in particular. In the room, within a four-pointed star, in a circle medallion, there is a depiction of the head of Medusa. Serpents are intertwined into her strands of hair while on the top of her head there are spread wings. The mosaic on the podium includes a composition of a river deity and a mythological depiction of Leda and the Swan (Zeus) (Fig. 6).

In residential architecture, Constantine takes over the established model of organising imperial palaces and villas with the aim to emphasise the architecture using structural elements and applied decoration in the function of the imperial triumph – *adventus*. The arrangement of the audience hall (*consitorium*) where it was envisaged to conduct the final act of adoration *(adoratio*) was done with utmost care. During the finishing of the walls and floors not even the areas earmarked for the banquet (*trichorum*) or the private chambers and thermae used for staying there and leisure were neglected. In the architecture of Constantine's Villa it is possible to recognise the formal access path and the areas for announcements (*salutatorium*) and waiting. The triumphal procession entered the peristyle through a number of passages, from the gate in the shape of a triumphal arch, through vestibule and entrance with two pylons. The ceremonial access path through the peristyle ended in the audience hall (*consistorium*) and the banquet hall (*trichorum*). The privacy of some sections in the north was achieved by building two smaller stibadia for feasts (Fig. 7–10).